

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 930.2:94(477=14)''1800/1900''

С.С. Арабаджи

ОПИСОВО-СТАТИСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ЯК НОСІЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ПОВСЯКДЕННІСТЬ ГРЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Розглянуті інформативні можливості описово-статистичних джерел для вивчення повсякденного життя греків Маріупольського повіту. Визначено, що автори цих описів збирали необхідний матеріал базуючись або на державній програмі, або на анкеті чи формулярі, та використовували як первинні матеріали обліку, так і власноруч зібрані відомості. Зазначено, що описово-статистичні джерела надають інформацію про природно-географічні умови Маріупольського повіту, допомагають візуалізувати зовнішній вигляд міста та грецьких селищ. Містять цінну інформацію щодо характеру греків та їх поведінки, сприяють розумінню особливостей менталітету та психології грецького населення.

Ключові слова: джерело, описово-статистичні матеріали, повсякденне життя, греки Маріупольського повіту.

Актуальність дослідження описово-статистичних джерел зумовлена причинами їх створення та інформативною насиченістю. В основному їх авторами виступали офіційні особи, які виконували завдання зі збору статистичних відомостей та доповнювали ці документи особистими спостереженнями та висновками. При цьому дуже важливе значення має розширення актуалізованої бази описово-статистичних джерел шляхом запровадження до наукового обігу нових документів та матеріалів статистичного характеру.

Вивченням джерел з історії грецької громади Північного Приазов'я займається А. Гедьо, яка є автором цілого ряду джерелознавчих робіт [1]. У своїй праці «Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок ХХ ст.)» авторка присвятила другий розділ дослідженню статистичних та картографічних матеріалів, але не аналізувала описово-статистичні джерела. Увага дослідниці була зосереджена на репрезентативності, інформативних можливостях та достовірності джерел демографічної статистики щодо питань соціально-економічного розвитку греків. Необхідно констатувати, що сучасні дослідники не займалися аналізом описово-статистичних матеріалів як джерел з історії повсякденності греків, що і стало мотиваційним чинником даної розвідки.

Метою статті є аналіз описово-статистичних джерел, характеристика їх інформативного потенціалу для дослідження повсякденного життя грецького населення Маріупольського повіту. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: провести архівну евристику в українських та закордонних архівосховищах; дослідити, яким чином збирався статистичний матеріал для описів; визначити особистість авторів документів; проаналізувати їх інформативні можливості.

Описово-статистичні джерела допомагають реконструювати щоденну господарську діяльність грецького населення, їх повсякденні заняття та зрозуміти й більш якісно

зобразити їх повсякденне життя. Серед таких джерел особливої уваги дослідників заслуговує «Топографическое и статистическое описание торгового города Мариуполя и принадлежащих к оному селений» барона Балтазара Кампенгаузена, яке зберігається в Російському державному історичному архіві [7]. Кампенгаузен описав Маріуполь і грецькі села за період з 1801 по 1807 рр. Проаналізувавши цей документ можна стверджувати, що за своєю формою та структурою він не відходить від усталеної традиції топографічно-статистичних описів.

Опис складається з трьох частин. У першій частині автор приділив увагу м. Маріуполю, його розташуванню, клімату, внутрішній та іноземній торгівлі, описав основні заняття мешканців міста: «извольничество», мореплавання, рибну ловлю, хліборобство, садівництво, рукоділля, а також окремо розглянув таке питання як міське продовольство. У другій частині, присвяченій грецьким селам, Кампенгаузен описав землі, що належали до цих населених пунктів, їх якість та детально описав повсякденні заняття мешканців. У третій частині опису розглядається система управління м. Маріуполем і належних до нього селищ, а саме по частині поліцейської та судової, господарської, митної, поштової та народної освіти.

Значну частину свого часу людина проводить за межами будинку, тому неабияке значення в повсякденному житті має територія за стінами її помешкання. Стан міста або селища, рівень їх впорядкованості впливає на психічний стан людини, приносячи їй позитивні або негативні емоції. У своєму описі Кампенгаузен звернув увагу на стан міста, наприклад, він констатував, що вулиці в місті були не мощені, часто бували брудні й не освітлювалися [7, арк. 9]. Крім цього він перерахував кількість будинків і різного роду будівель, які знаходилися в Маріуполі, їх основний будівельний матеріал. Надана автором інформація допоможе візуалізувати зовнішній вигляд міста.

У другій частині свого опису Кампенгаузен перерахував назви всіх 22 грецьких сіл і вказав, що в даних селах було 20 церков, в кожному з них був запасний хлібний магазин і кілька крамниць і питних будинків. В с. Ігнатіївка і в с. Керменчик розташовувалися питні контори, а в с. Константинополь – школа [7, арк. 47]. Також барон навів «Ведомость о посевах и урожае хлеба в Мариупольских селениях в 1807 г.», з якої видно, що в основному греки сіяли та чим відповідно харчувалися. В основному сіяли пшеницю, набагато менше засівали ярової пшениці, ячменю та жита, далі в порядку убунання ідуть просо, льон, квасоля, жито, овес, сочевиця і горох [7, арк. 50].

Кампенгаузен акцентував увагу на тому, що основний дохід та відповідно й кошти на існування населенню приносило скотарство, а точніше вівчарство. Згідно відомості за 1807 р. у всіх грецьких селах числилося 26250 голів рогатої худоби, овець – 182260 і коней – 7150 голів. З цього числа щорічно продавалося 3500 голів рогатої худоби і 1500 голів використовувалося на власні потреби, коней в господарстві греки не використовували, а лише продавали в кількості приблизно 1000 штук. Близько 35000 овець переселенці щороку продавали і ще 10000 вживали, вовни продавали 18000 пудів, собі ж залишали 7000 пудів, також греки продавали 750 пудів яловичого сала і стільки ж залишали собі. Автор констатував: «Скотоводство их в прежние времена до истребления жестокими зимами было гораздо важнее, одно только с. Сартана имело тогда 180000 овец, то самое количество которое имеют ныне все 22 селения вместе» [7, арк. 52].

Важливі відомості щодо повсякденного життя греків Маріупольського повіту містить «Комеральное описание городу Мариуполю с выгонною землею» складене Новоросійським повітовим землеміром Колезьким регістратором Яковом Калоферовим у 1826 р. [4, с. 17-19]. В описі наводиться інформація стосовно розташування м. Маріуполя, описується якість землі, перераховано коли та якими товарами торгують мешканці міста та грецьких сіл, основні заняття переселенців тощо [4, с. 18].

Серед прибуткових занять греків Калоферов виділив рибальство. Він детально описав річки Кальміус та Кальчик в різні пори року та зазначив, що в тих річках ловилася у весняний час доволі значна кількість риби, в основному це були рибець, скумбрія, сула, сазани, шуки та інша дрібна риба. Рибець, скумбрія та сула йшла на продаж, а решту вживали самі грецькі поселяни. У морі ж греки ловили ще й красну рибу [4, с. 18].

Автор «Комерального описания» звернув увагу на питання забезпечення грецького населення питною водою. Він зазначив, що в Маріуполі було вдосталь хорошої джерельної прісної води, яка в багатьох містах, окрім колодязів, виходила сама по собі на поверхню. Зі східної сторони міста під горою був збудований кам'яний фонтан, з якого мешканці міста брали воду для себе та домашньої худоби [4, с. 18].

Колезький реєстратор звернув увагу й на повсякденні заняття жінок: «Женский пол сего города – кроме домашних работ, - занимаются пряжею шерсти, бумаги, льну, шелку; из оных делают для домашних нужд разные ткани и вяжут чулки и перчатки, шьют бумагою, шелком, серебром и золотом разные наряды» [4, с. 19].

Цінним джерелом, що надає відомості з повсякденного життя грецького населення є «Статистическое описание Александровского уезда и Мариупольского округа по архивным данным 1836 года». В архіві предводителя дворянства Олександрівського повіту за 1835-1836 рр. Я. Новицьким було знайдено «Дело о доставлении Екатеринославскому Губернскому Статистическому комитету описания Александровского уезда». У цій справі папери розміщувалися в наступному порядку: відношення губернатора Лонгінова щодо відкриття Катеринославського губернського статистичного комітету; копія листа предводителя дворянства І.Г. Солошича до деяких дворян повіту з повідомленням стосовно відкриття статистичного комітету та проханням надати інформацію для опису повіту; формальні папери Солошича на ім'я місцевих установ: повітового казначейства, міської поліції, нижнього земського суду, питної контори й Маріупольського грецького суду для повідомлення статистичних відомостей згідно доданих форм, а також листи-відповіді установ і осіб з додатками [5, с. 2].

Я. Новицький зазначав, що для опису повіту І. Солошич використовував виключно повідомлення установ, оскільки не отримав жодних цінних відомостей від дворян. Крім цього предводитель дворянства особисто ознайомився з положенням справ у повіті, а також побутовими умовами життя населення [5, с. 4].

Статистичний опис був складений за наступною схемою: 1-2) управління повіту й земське благочинне; 3) народне продовольство; 4) поліцейський нагляд у повіті; 5) населення; 6) кількість землі в повіті; 7) казенні та приватні будови; 8) запасні хлібні магазини; 9) мости; 10) вилов риби; 11) питні дома; 12) о бродягах 13) промисловість; 14) оброчні казенні землі; 15) засоби, за допомогою яких можливо покращити добробут в повіті.

Особливу увагу І. Солошич приділив поліцейському нагляду в грецьких селах. Він писав, що в цих селах поліцейське управління складалося не з чиновників, а з поселян, які зовсім не знали російської грамоти та зазначав: «В сем отдельном, совершенно одичавшем, народонаселении нередко скрываются люди самые неблагонамеренные, об открытии и преследовании коих не предпринимается ровно никаких мер, полагать должно, потому, что члены земской полиции не заведывают Мариупольскою Округою, а члены Мариупольского Суда, будучи простолюдины и безграмотны, избираемые в должности на определенное время, служат нередко и сами пристанодержателями. Следовательно, могут ли они преследовать зло, к коему причастны сами? Хотя ж в греческих селениях существуют смотрители от правительства с жалованием по 60 руб. ассиг. ежегодно, но и сии чиновники по малополучаемому жалованью никогда не могут быть благонадежны и из необходимости должны не открывать зла передержательства

беглых, чтобы не лишиться от поселян греков того вспомоществования для жизни, коим пользуются» [5, с. 7-8].

В описі приділено увагу й проблемі споживання населенням спиртних напоїв. Згідно відомостей документу тільки в м. Маріуполі працювало 6 питних будинків. Також у цьому джерелі вказувалось на те, що в Олександрівському повіті багато священиків зловживали алкогольними напоями «без всякого опасения и без зазрения совести пренебрегая сан свой, участвуют с теми же простолюдинами в пьянстве по питейным домам и нередко бывают причастны, а иногда и зачинщики ссор и драк с поселянами» [5, с. 7].

Важливе місце серед описово-статистичних джерел займає праця Аполлона Скальковського «Опыт статистического описания Новороссийского края». У другій частині «Хозяйственная статистика Новороссийского края и Бессарабии» Скальковський навів важливі відомості стосовно повсякденної праці грецького населення Маріупольського повіту [8]. Автор відзначав, що греки намагалися перемолоти зерно до настання поганої погоди. Хліб молотили взагалі сирим, кінцями на току, тобто на відкритих дворах току, який переселенці називали «гарманами». Тік був огорожений скиртами соломи, як парканом [8, с. 69]. Скальковський припускав: «У Мариупольских греков и армян придется такое же количество рабочих на массу их населения» [8, с. 76].

Серед зернових культур греки надавали перевагу пшениці арнаутці. Головне її достоїнство полягало в можливості весняного посіву, від чого греки й називали її «яровим хлібом». Арнаутка менш чутлива до холоду ніж озима пшениця, внаслідок чого греки починали сіяти її в березні місяці [8, с. 81].

За відомостями Скальковського, серед повсякденних промислів грецького населення окремо можна виділити рибальство, яким займалися мешканці прибережних селищ. Кращий час для рибного лову бував двічі на рік: взимку, під кригою, тоді греки пускалися в Азовське море на санях, і навесні, після танення снігів, коли риба з глибини прагнула до берегів. Влітку переселенці ловили тільки білу, тобто дрібну рибу, а червона попадалася в самій незначній кількості. Лов оселедців і тарані (риби – необхідної для продовольства греків) мав два постійних періоди: оселедців з половини квітня до половини червня, а тарані – з грудня по квітень [8, с. 422]. Скальковський констатував, що оселедцевим промислом селяни займалися найпростішим чином: греки називали це «солінням в корінь» і проводили в особливих заготовлюваних для того чанах, які називалися «солилы». Від такого способу приготування оселедці мали низьку якість [8, с. 421].

Відомості описово-статистичного характеру містять «Статистические труды Ивана Штукенберга», що були перекладені з німецького та видані його сином Антоном у 1859 р., через три роки після смерті автора. У 35 статті «Описание Екатеринославской губернии и Новороссийского края вообще» інформація поділена на дві частини: окремо описується Катеринославська губернія і відповідно Новоросійський край [9]. У своїй праці Штукенберг описав місцевість, ґрунт, клімат та звернув увагу на його вплив на населення краю. Надав інформацію стосовно щоденних занять греків, які забезпечували матеріальний бік повсякденного життя. Відомості щодо греків Маріупольського повіту наводяться в першій частині.

Вагомим плюсом статті Штукенберга є те, що майже після кожних наведених статистичних відомостей є посилання, звідки автор брав інформацію, на чому він базувався. Основними джерелами інформації в його роботі виступали матеріали з видань «Статистические материалы МВД», «Журнал министерства внутренних дел», «Труды Вольного экономического общества», «Записки общества сельского хозяйства юга России», «Отечественные записки», газети «Екатеринославские губернские ведомости», а також праця А. Скальковського тощо.

Описово-статистичну інформацію містять пам'ятні книжки, які з 1828 р. почало видавати військове міністерство, а з середини ХІХ ст. – губернії. Пам'ятні книжки Катеринославської губернії видавались Катеринославським губернським статистичним комітетом. В них, крім даних про чиновників, наводяться різнобічні описово-статистичні відомості щодо деяких аспектів повсякденного життя. Наприклад, в «Памятной книжке Екатеринославской губернии на 1864 год» розміщені статистичні дані, які висвітлюють розвиток інфраструктури Маріупольського округу, що забезпечували грецьке населення необхідними товарами. Приміром, у Маріупольському окрузі нараховувалось 773 магазини, з них приватних – 741, громадських – 30, церковних – 2 магазини [6, с. 97]. В Маріуполі налічувалося 14 рибних заводів, по одній тютюновій, макаронній та вапняній фабриці, два цегляних і п'ять черепичних заводи [6, с. 109-112].

Як джерело для репрезентації матеріальної сторони повсякденного життя грецького населення воно є цінним, оскільки містить статистичну інформацію, що дозволяє судити про затребувані послуги серед греків. В джерелі перелічено кількість ремісників, що готували їжу (окремо пекарів, булочників, м'ясників, кондитерів), ремісників, які виготовляли предмети одягу (кравців, шевців, «модница»), які майстрували предмети для домогосподарства (пічників, столярів, каретників, шорників, мідників, ковалів, кушнірів), а також ремісників, які не входили до вище перелічених розрядів (золотих і срібних справ майстрів, годинників, палітурників, фарбарів, склярів, візників, коновалів) [6, с. 121-122].

Далі в «Памятной книжке» наведений опис м. Маріуполя. В ньому дана коротка історична довідка, порівнюється стан міста й кількість мешканців у 1824 р. і у 1862 р. За даними статистичного опису великим попитом серед населення користувалися спиртні вироби, так в місті працював один горілчаний завод, 5 оптових складів спирту та горілки, 7 штофних лавок, 2 ренскових погребі, 9 крамниць російських виноградних вин, 7 трактирів, одна портерна лавка і 61 питний будинок [6, с. 188].

Описово-статистична інформація стосовно деяких аспектів повсякденного життя греків вміщена у «Кратком обзоре экономического положения населения Мариупольского уезда» Земцова, що був виданий у 1905 р. Завданням цього опису було на основі статистичних відомостей описати економічне положення та деякі характерні особливості сучасного життєвого процесу серед сільських мешканців різних етнічних груп в Маріупольському повіті. В якості джерел автор використовував дві подвірні переписи 1885-1886 рр. та 1901 р., а також деякі інші джерела, доповнені особистими спостереженнями [3].

В огляді Земцов розглянув питання забезпеченості мешканців Маріупольського повіту землею, навів відомості стосовно кількості безземельних родин, описав в який спосіб греки обробляли землю тощо. Серед грецьких сімей безземельних налічувалося лише 0,3%, родин, що нічого не сіяли – 7,1% відповідно. Більше 50 дес. землі у своїй власності мали тільки 2,8% грецьких родин, більше 50 дес. посіву – 2% [3, с. 9]. За даними огляду, самостійно обробляли землю всього 50% грецьких господарств (дворів), 10,2% – за допомогою найманих працівників, 32,7% – супрягою, 7,1% – не обробляли (родини без посівів) [3, с. 11].

Автор описав загальні риси духовного обліку місцевих мешканців різних етнічних груп. В першу чергу Земцов приділив увагу грекам. На його думку, через те, що греки протягом довгого часу були наділені значними привілеями та довгий час жили окремо від іншого населення, вони звикли вважати себе привілейованими серед інших селян. Такому відокремлюванню сприяла також їх організація самоврядування. Але така відокремленість мала свої негативні наслідки й загальмувала наступний розвиток життя грецького населення. В огляді зазначалось, що ще й дотепер є маса греків, які живуть далеко від міста і зовсім не розмовляють російською, при цьому більшість із них –

жінки. Але навчальні заклади та життя роблять свою справу, тому молодь знаходиться вже в іншому становищі [3, с. 5-6]. Крім цього Земцов звернув увагу на відсоткове співвідношення грамотних чоловіків і жінок.

Автор джерела зазначав, що «общепризнанной отличительной чертой греков считается также их склонность к внешнему благоустройству, к показному щегольству; на первом плане у греков жилище и одежда; каменный на городской манер дом, крытый черепицей или железом и неважные хозяйственный пристройки – не редкое явление в греческих селах» [3, с. 6].

Значний масив інформації, що всебічно розкриває шкільну повсякденність грецьких дітей міститься в описово-статистичному нарисі санітарно-епідемічного лікаря Б.М. Гуревича «Санитарное описание школ Мариупольского уезда и результаты исследования физического состояния учащихся в них» [2]. Ця праця була виконана згідно розпорядження земства у 1902\1903 навчальному році. За цей час Б.М. Гуревич провів санітарний огляд 21 школи (2127 учнів), з них було 16 грецьких. Всі зібрані матеріали, а також звіти дільничих лікарів лягли в основу даного описово-статистичного джерела [2, с. 8]. Коло питань, що розглядаються у праці є вельми широким – від розвитку шкільної справи в повіті, опису будівель шкіл та об'єму повітря в класних кімнатах до фізичного стану учнів, вправ, дитячих ігор, якості води для пиття, відхожих місць тощо.

Матеріали джерела свідчать, що карали дітей майже в усіх школах. Причинами, через які до дітей застосовувалися покарання, найчастіше були пустощі, потім вже неслухняність і порушення шкільної дисципліни і, нарешті, неувага, малоуспішність і неприготовані вдома уроки. Покарання були всілякі: від вимови наодинці до виключення зі школи, найчастіше ж учнів карали стоянням у кутку або за партою від 15 хвилин до однієї години, залишенням після уроків від 30 хвилин до години, стоянням навколішки тощо [2, с. 63].

«Санитарное описание школ...» містить важливі відомості щодо якості води в грецьких навчальних закладах. Воду для пиття дітей в школи привозили в основному з колодязів, лише в Чердаклицьку доставлялася вода з джерела, а в Камарську – з річки. Як зазначав лікар, вода, що доставлялася, була не завжди чистою, часто зі значним вмістом мінеральних солей, але навіть в тих школах, в які вода доставлялася прозорою і чистою, вона через нетривалий час пилилася та ставала брудною на вигляд, в ній можна було знайти і плаваючі шматочки паперу, соломи тощо. Пояснюється це тим, що в більшості шкіл вода зберігалась у відкритих діжках. Діти, черпаючи воду кухлями, ще більше забруднювали її, інколи зливали воду, що залишилася, назад в діжки. Часто діти, зачерпуючи воду кухлями, частково через необережність, частково через поспіх або пустощі, настільки глибоко занурювали кухоль, що при цьому полоскали у воді і свою руку, і навіть рукава, від чого якість води лише погіршувалася. Кількість кухлів в школах була обмежена, в основному їх було два – три, інколи п'ять. Через недостатню кількість кухлів під час невеликих перерв біля діжок була штовханина, метушня, діти виривали кухлі з рук один одного. Така мала кількість кухлів була причиною поширення захворювань, інколи навіть дифтериту і сифілісу. З обстежених шістнадцяти шкіл в грецьких селищах у 1902-1903 навчальному році в жодній не було умивальника, мила та рушників. В.М. Гуревич відзначав, що школярі були дуже брудні й відрізнялися неохайністю. Він писав: «При осмотре детей меня поражало количество грязи на теле большинства из них; во многих случаях, чтобы найти знаки после привития оспы, приходилось довольно долго обмывать руки их, которые, как и все тело, были как бы покрыты слоем засохшей грязи» [2, с. 69].

Згідно відомостей описово-статистичного нарису до 1903 р. в грецьких школах учнів не годували, гарячі сніданки в жодній зі шкіл не практикувалися, в основному діти

задовольнялися тим, що приносили з собою з дому. Здебільшого приносили тільки хліб, інколи солону рибу, перець. Але в основному діти задовольнялися вкрай мізерною їжею. До цього Гуревич додавав, що діти вирушали до школи рано й рідко їли зранку щось гаряче, а то й зовсім не їли. Не всі діти мали змогу на великій перерві піти додому на обід через далеку відстань школи від дому. Таким чином, багато дітей сиділи на уроках напівголодні. Такий напівголодний стан не лише шкідливо впливав на фізичний розвиток учнів, але й відбивався на їх успіхах і навіть поведінці [2, с. 70].

Цей описово-статистичний нарис наповнено важливою інформацією стосовно захворювань, на які хворіли діти. Згідно відомостей джерела восени і взимку діти дуже часто хворіли на простудні захворювання. В нарисі зазначено, що батьки часто скаржилися на те, що саме школа була тому причиною. Школи переважно були побудовані так, що класи розділялися коридором, або перед входом в класи були сіні. Коридори були холодними, оскільки зовнішні двері в основному були відкриті, і учні, виходячи з теплої класної кімнати, інколи в дуже легкому одязі, швидко застуджувалися.

Таким чином, описово-статистичні матеріали являють собою цілком репрезентативні джерела, що містять докладну інформацію про природно-географічні умови, надають цінні відомості для візуалізації зовнішнього вигляду міста та грецьких сіл, а також життєвого простору греків. Їх аналіз дозволяє дійти до висновку, що Маріуполь був не достатньо впорядкованим, це приносило населенню багато незручностей у повсякденному житті. З описів XIX ст. відомо, що в темний час доби вулиці не освітлювалися, а також були не вимощені і, як наслідок, населення в дощову погоду, особливо в весняну та осінню пору року, змушене було «місити грязюку», що не приносило позитивних емоцій.

Проаналізувавши використані джерела, можна дійти висновку, що зазвичай матеріал для статистичних описів збирався базуючись або на державній програмі, або на анкеті чи формулярі, при складанні описів автором використовувались як первинні матеріали обліку так і власноруч зібрані відомості. Описово-статистичні джерела містять достовірні відомості, які дозволяють дослідити матеріальну сферу людського буття, описують особливості клімату й місцевості та їх вплив на греків, надають цінну інформацію щодо повсякденних занять різних представників грецького населення, фізичного стану дітей та шкільної повсякденності.

Особливо цінною є та частина описово-статистичних джерел, яка містить відомості щодо характеру греків та їх поведінки, взаємовідносин в грецькому середовищі, що дають уявлення про особливості їх менталітету та психології. Описово-статистичні джерела дозволяють судити про затребувані послуги серед грецького населення. Використання описово-статистичних джерел разом з іншими документами дає можливість для порівняльного аналізу та вивчення повсякденного життя в динаміці.

Список використаної літератури

1. Гедьо А. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.) / А. Гедьо. – Київ, 2001. – 245 с. ; Hedo A. Dzherela z istorii hrekiv Pivnichnoho Pryazovia (kinets XVIII – pochatok XX st.) / A. Hedo. – Kyiv, 2001. – 245 s.

2. Гуревич В. М. Санитарное описание школ Мариупольского уезда и результаты исследования физического состояния учащихся в них / В. М. Гуревич. – Екатеринбург : Типография Губернского Земства, 1904. – 274 с. ; Gurevich V. M. Sanitarnoe opisanie shkol Mariupolskogo uезда i rezultaty issledovaniya fizicheskogo sostoyaniya uchashchikhhsya v nikh / V. M. Gurevich. – Yekaterinoslav : Tipografiya Gubernskogo Zemstva, 1904. – 274 s.

3. Земцов. Краткий обзор экономического положения населения Мариупольского уезда / Земцов // Сборник статей Екатеринбургского научного общества по изучению края. – Екатеринбург : Типография губернского земства, 1905. – С. 1–36 ; Zemtsov. Kratkiy obzor ekonomicheskogo polozheniya naseleniya Mariupolskogo uезда / Zemtsov

// Sbornik statey Yekaterinoslavskogo nauchnogo obshchestva po izucheniyu kraya. – Yekaterinoslav : Tipografiya gubernskogo zemstva, 1905. – S. 1–36.

4. Мариупольський краєзнавчий музей, спр. 7641-К. Межевая книга Екатеринославской губернии Александровского уезда города Мариуполя с выгонною землею и с поселившимися на оной разными хуторами, 1825–1826 гг., 19 арк. ; Mariupolskiy kraieznavchiy muzei, spr. 7641-K. Mezhevaya kniga Yekaterinoslavskoy gubernii Aleksandrovskogo uезда goroda Mariupolya s vygonnoyu zemleyu i s poselivshimisya na onoy raznymi khutorami, 1825–1826 gg., 19 ark.

5. Новицкий Я. Статистическое описание Александровского уезда и Мариупольского округа по архивным данным 1836 года / Я. Новицкий. – Екатеринбург : Типография губернского правления, 1889. – 29 с.; Novitskiy Ya. Statisticheskoe opisaniye Aleksandrovskogo uезда i Mariupolskogo okruga po arkhivnym dannym 1836 goda / Ya. Novitskiy. – Yekaterinoslav : Tipografiya gubernskogo pravleniya, 1889. – 29 s.

6. Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год. – Екатеринбург : В типографии Я. Чаусского, 1864. – 356 с.; Pamyatnaya knizhka Yekaterinoslavskoy gubernii na 1864 god. – Yekaterinoslav : V tipografii Ya. Chauskogo, 1864. – 356 s.

7. Російський державний історичний архів, ф. 1409, оп. 1, спр. 2442. Барон Кампенгаузен. Топографическое и статистическое описание торгового города Мариуполя и принадлежащих к оному селений, 1807 г., 64 арк. ; Rosiyskiy derzhavnyi istorichnyi arkhiv, f. 1409, op. 1, spr. 2442. Baron Kampengauzen. Topograficheskoe i statisticheskoe opisaniye torgovogo goroda Mariupolya i prinaldezhashchikh k onomu seleniy, 1807 g., 64 ark.

8. Скальковский А. А. Опыт статистического описания Новороссийского края / А. А. Скальковский. – Одесса : В типографии Л. Нитче, 1853. – Ч. 2. – 556 с. ; Skalkovskiy A. A. Opyt statisticheskogo opisaniya Novorossiyskogo kraya / A. A. Skalkovskiy. – Odessa : V tipografii L. Nitcha, 1853. – Ch. 2. – 556 s.

9. Статистические труды Ивана Федоровича Штукенберга. Т. 2. – Санкт-Петербург, 1859. – 813 с. ; Statisticheskie trudy Ivana Fedorovicha Shtukenberga. T. 2. – Sankt-Peterburg, 1859. – 813 s.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2015 р.

S. Arabadzhy

DESCRIPTIVE AND STATISTICAL SOURCES AS DATA CARRIERS PROVIDING INFORMATION ON MARIUPOL UYEZD GREEK POPULATION DAILY ROUTINE IN THE SIXTH- EARLY XXTH CENTURIES

The article examines the informative potential of the descriptive and statistical sources for studying Mariupol uyezd Greeks daily routine. The topicality of such sources examining is determined by the causes of their creation and their information richness. It was determined that the authors of the descriptive and statistical sources were chiefly the officials gathering statistical data. It was ascertained that commonly the author gathered the material for statistical descriptions basing on either a governmental programme or a questionnaire or a set form. In composing descriptions the researchers used the original registration data as well as information gathered by themselves.

The descriptive and statistical sources contain reliable information that enables to study the material aspect of life, describes the peculiarities of the climate and locality and their effect on the Greeks, provides valuable information concerning various representatives of the Greek population daily activities, children's physical condition and school daily routine.

The descriptive and statistical materials are completely representative sources containing detailed information on natural and geographical conditions; provide valuable data for visualization of the city's and the Greek villages' image and of the Greeks living space. Their analysis enables to conclude that Mariupol was insufficiently regulated. This fact caused much

discomfort for its population in everyday life. The descriptions of the XIXth century inform that there was no lighting outside after darkness and the streets weren't paved and as a result people in the rainy weather especially in spring and autumn had to wade through mud that didn't cause happiness.

The section of the descriptive and statistical sources containing information on the Greeks' character and behavior, the relationships in the Greek society, revealing the peculiarities of their mentality and psychology is of peculiar value. The descriptive and statistical sources enable to appraise services in demand among the Greeks. Using the descriptive and statistical sources along with other documents enables to carry out the comparative analysis and studying everyday life in the dynamics.

Key words: *source, descriptive and statistical materials, everyday life, Mariupol uyezd Greeks.*

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Гедьо А.В.*, д.і.н, проф.; *Новікова С.В.*, к.і.н., доц.

УДК 930.1:281.93«1857-1911»(045)

Н.Ю. Беликова

РОССИЙСКОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО СЕРЕДИНЫ XIX – НАЧАЛА XX В. КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ПОВСЕДНЕВНОСТИ ПРАВОСЛАВНОГО ПРИХОДСКОГО ДУХОВЕНСТВА

В статье характеризуются основные позиции законодательства Российской империи середины XIX – начала XX в., которые регламентировали правовое положение духовенства РПЦ. Информативность данного источника позволяет рассматривать его как один из базовых для исследования проблемы повседневной жизни православного приходского духовенства.

Ключевые слова: *законодательная база, свод законов, православие, белое духовенство, сословие, личное и потомственное дворянство, почетное гражданство.*

Правовое положение православного духовенства в Российской империи середины XIX – начала XX в. регламентировалось рядом законодательных и подзаконных актов. Они были включены в состав многотомных «Полного собрания законов Российской империи» [1] и «Свода законов Российской империи» [2], а также публиковались в «Собрании узаконений и распоряжений правительства», издаваемом при Правительствующем Сенате [3]. Отдельные определения, циркулярные указы Синода и другие материалы выходили в официальных периодических изданиях Синода - «Церковных Ведомостях», «Циркулярных указах Святейшего Правительствующего Синода» [4], а также в «Церковном Вестнике» и «Епархиальных Ведомостях». Сведения относительно правового положения духовенства содержались также в уставных документах, таких как «Устав духовных консисторий» [5], уставы православных духовных академий, семинарий и училищ [6].

Церковное законодательство в Российской империи не было полностью кодифицировано, законодательные акты размещались в различных сводах, собраниях и томах (например, «Полное собрание законов Российской империи» - это три собрания, составленные по хронологическому принципу и включающие 133 тома, «Свод законов Российской империи» – это подготовленные по тематическому принципу три пятнадцатитомных издания (1832, 1842, 1857 гг.) с Продолжениями очередными (1834-